

Юлія Павлів

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м.Київ

МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ ДЕПОРТОВАНИХ З ПОЛЬЩІ У 1944-1946 РР. У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Julia Pavliv

Institute of Ukrainian studies named after I. Krypiakewych of the NAS of Ukraine, Kyiv

SITES OF MEMORY OF UKRAINIANS DEPORTED FROM POLAND IN 1944-1946 IN CONTEMPORARY UKRAINE

In this general paper the process of creating sites of memory of the deported Ukrainian from Poland in 1944-1946 are analyzed, in particular special attention is given to such sites as monuments, temples, museums. It is shown that active symbolic marking of space took place during 2004-2007, and this process revived again in 2014-2016. The author suggested that attracting attention to settlers from Poland caused not only by difficult internal political situation in the country, but also by denotes to step-by-step incorporation their images of past to the collective memory general community. Conclusion are drawn that strategy of symbolic marking of space in this communities is similar, and as a rule based on create monuments, that have remind about the tragic events, and to be a place for realization commemoration rituals (laying flowers, public prayer).

Key words: sites of memory, symbolic marking of space, deportations, Poland, Ukraine.

Людське життя, як і спроби збереження певних моментів у пам'яті, нерозривно пов'язані із часопростором, тобто часом у якому відбувалась певна подія та локалізацією/простором/місцем. Незважаючи на заяви деяких науковців про так звану «смерть місця»¹, – втрату його значення у зв'язку із гомогенізацією простору, високим рівнем мобільності суспільства, швидкістю переміщення та доступністю подорожей, – простір відіграє важливу роль у житті. Однак можна стверджувати про так звану «смерть простору» в суто позитивістській парадигмі, у якій важко, або майже не можливо простежити, або ж дослідити динамічні зміни суспільства. Також виникають чималі труднощі через різноманітність термінології та методології дослідження. Як зауважує польська дослідниця Марія Левицька, проаналізувавши англомовні публікації останніх 20–30-х рр. та електронні науковометричні бази SocSndex, PsychInfo, Google Sholars, про «смерть місця» говорити передчасно, навпаки, протягом 2000–2010 рр. зростає кількість публікацій пов'язаних із простором, людиною у просторі².

У Центральній-Східній Європі цей процес поживався після 1989 р. із розпадом соціалістичного блоку, а відтак децентралізацією, зростанням економічної та політичної самостійності регіонів; відкриттям кордонів та ідеологічними змінами, які сприяли дослідженню колективної історії/ пам'яті, чи родинних коренів³.

Місце та простір у різних вимірах стають предметом дослідження психологів та філософів⁴ (з феноменологічної точки зору⁵), антропологів, соціологів та істориків, соціальних географів та психологів, які зосереджують свою увагу на так званій пам'яті місця, її зв'язку з колективною пам'яттю⁶. Другий напрямок потребує ретельнішого огляду, адже на застосуванні його

¹ Дет. див.: Бауман, З. (2004). *Глобалізація. Последствия для человека и общества*. Москва: Издательство «Весь Мир», 188; Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. London: Pion Limited, 156.

² Lewicka, M. (2012). *Psychologia miejsca*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe SHOLAR, 16-22.

³ Lewicka, M. (2012). *Psychologia miejsca*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe SHOLAR, 23-24.

⁴ Lewicka, M. (2012). *Psychologia miejsca*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe SHOLAR, 38–58.

⁵ Дет. див.: Buttimer, A., Seamon, D. (1980). *The Human Experience of Space and Place*. New York: St. Martin's Press, 199; Norberg-Schulz, C. (1980). *Genius Loci, Towards a Phenomenology of Architecture* Rizzoli. New York, 213; Tuan, Y.-F. (2001). *Space and Place: The Perspective of Experience*. London, Minneapolis: University of Minnesota Press, 248.

⁶ Lewicka, M. (2012). *Psychologia miejsca*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe SHOLAR, 406-409.

методологічних підходів збудована ця стаття.

Французький дослідник П'єр Нора, використовуючи античний принцип мнемотехніки, вибудував концепт «місця пам'яті» (*lieux de mémoire*). Дослідницький проект «місць пам'яті» розпочався в 1977 році з вступного семінару П'єра Нора у Вищій школі соціальних наук. На відміну від античності, де «місця пам'яті» були необхідною мнемотехнікою, або ж як для Цицерона та Квінтіліана розумовим засобом вільним від ідеології, у П'єра Нора цей концепт хоча і є певним мнемотехнічним засобом, але вкрай ідеологічним, вибудованим на принципах націоналізму¹.

Для того, щоб зрозуміти це поняття, у якому відсутнє чітке авторське тлумачення², передовсім варто звернути увагу на час та суспільний контекст у якому воно було створене. Як зауважив англійський історик Тоні Джадт, Франція, так і її історична наука у 1970-х рр. переживали переломні часи. Відбувалась швидка трансформація того звичного простору для французів, який з певними конфігураціями існував протягом віків, зникав той розмірений і повільний темп життя, а головно відбувалось переосмислення імперського минулого³. Тому перед П. Норою передовсім стояло завдання інвентаризувати, описати усі ті місця, увесь культурний комплекс (свята, знаки/емблеми, монументи, будівлі, урочистості, промови, архіви, словники, музеї), який дозволяє французам бути французами, усвідомлювати себе частиною цієї нації⁴. Тому у цьому дещо суперечливому контексті авторка використовуватиме це поняття для того, щоб позначити ті монументи та пам'ятники, які є важливими для спільноти переселенців.

Метою даної статті є дослідження простору України, його символічного маркування переселенцями з Польщі, у місцях їх компактного проживання.

В останні десятиліття у Україні відбувається активізація досліджень в галузі історичної регіоналістики та урбаністики. Серед публікацій варто виділити теоретичні-методологічні розвідки Я. Верменич⁵, Л. Нагорної⁶ та І. Черновола⁷. Дослідження символічного простору міста у контексті урбаністики та історичної політики є одним із напрямків діяльності філії Центру міської історії Центрально-Східної Європи у Львові, а також науковців В. Середи⁸, І. Склокіної⁹ та ін.

Демократизаційні процеси після здобуття незалежності сприяли широкому обговоренню

¹ Den Boer, P. (2008). *Loci memoriae—Lieux de mémoire. Media and Cultural Memory. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin, New York, 19-21.

² Szpociński, A. (2008). *Miejsca pamięci (lieux de mémoire). (Sites of Memory). Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja, Issue 4*. Warszawa: Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, 12.

³ Джадт, Т. (2011). «Места памяти» П'єра Нора: Чьи места? Чья память?. *Империя и нация в зеркале исторической памяти. Сборник статей*. Москва: Новое издательство, 69-70.

⁴ Den Boer, P. (2008). *Loci memoriae—Lieux de mémoire*. In *Media and Cultural Memory. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin, New York, 21.; Джадт, Т. (2011). «Места памяти» П'єра Нора: Чьи места? Чья память?. *Империя и нация в зеркале исторической памяти. Сборник статей*. Москва: Новое издательство, 70.

⁵ Верменич, Я. (2011). Історична регіоналістика в Україні. *Український історичний журнал*, 6. Київ: «Наукова думка», 3-21; Верменич, Я. (2002). Історична регіоналістика в Україні (Закінчення). *Український історичний журнал*, 2. Київ: «Наукова думка», 2-26; Верменич, Я. (2012). Пограниччя як соціокультурний феномен: просторовий вимір. *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*, вип. 6. Київ: Інститут історії України НАН України, 67-91; Верменич, Я. (2004). Теоретико-методологічні проблеми історичної урбаністики. *Український історичний журнал*, 3. Київ: «Варта», 21-38.

⁶ Нагорна, Л. (2007). Феномен регіоналізму і національна ідентичність в Україні: історичні витоки. *Регіональна історія України: Збірник наукових статей*, Випуск 1. Київ: Інститут історії України НАН України, 107-122; Нагорна, Л. (2013). Образ міста: регіональні аспекти вітчизняної актуалізації. *Регіональна історія України: збірник наукових статей*, Вип. 7. Київ: Інститут історії України НАН України, 127-146.

⁷ Черновол, І. (2015). *Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір*. Київ: «Критика», 376.

⁸ Середа, В. (2008). Місто як *lieux de mémoire*: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*, вип. 2. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 73-99; Середа, В. (2008). Політика пам'яті у міському просторі: вироблення теоретико-методологічної схеми дослідження. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*, том 13, вип. 5, Одеса, 214-223.

⁹ Склокіна, І. (2013). Перетворення матеріального простору як чинник політики пам'яті про нацистську окупацію Харківщини (1943–1953 рр.). *Національна та історична пам'ять: збірник наукових праць*, 6. Київ, 174-186.

проблемних сторінок історії, тобто відбувається ідеологічна та внутрішня деколонізація пам'яті. Ці терміни вперше вжив П. Нора для того, щоб окреслити у першому випадку ті процеси, які відбуваються у тоталітарних і поставторитарних країнах, де нові еліти починають активно звертатись до раніше замовчуваної, або ж викривленої колективної пам'яті. У другому випадку офіційним дискурсам минулого протистоять «голоси» груп (соціальних, релігійних, регіональних, тощо), досвід яких раніше не був включений до історичного гранднарративу¹.

Однак поступово збільшується часовий проміжок між трагічними моментами, які пережили переселенці з Польщі і сьогоднішнім, з різним успіхом вони адаптувались і прожили більшу частину свого життя на Україні, і її ж вважають своєю Батьківщиною. Згуртування та об'єднання спільнот переселенців та їх діяльність можна розглядати у контексті внутрішньої деколонізації пам'яті. Активні діячі суспільно-культурних товариств «Холмщина», «Надсяння», «Лемківщина» намагаються зберегти пам'ять про втрачені терени, трагічні сторінки польсько-українського етнополітичного конфлікту у роки Другої світової війни, депортації. Водночас вони створюють певний канон пам'яті, особливо виразний у спогадах. До т. зв. рамок пригадування² можна віднести як концепт жертви, заручника обставин, так і колективне забування дражливих моментів. Хоча нагромаджуються і видаються спогади та краєзнавчі нариси про Закерзоння, однак через специфіку цих видань та прорахунки гуманітарної політики здебільшого видання залишаються не відомим для широкого загалу, а їх колективна пам'ять лише частково вписана в офіційний дискурс минулого. Тому важливим комеморативним актом для спільноти переселенців є спорудження пам'ятників, меморіалів, які «служать не лише для увіковічення певної історичної події, чи особи, а також нагадуванням про причини/мотиви, чому і ким вони були споруджені»³.

Активне творення місць пам'яті, де компактно проживають переселенці розпочалося з 2004-2007 рр. Цьому насамперед посприяла гуманітарна політика, і налагодження добросусідських відносин з Польщею за президенства В. Ющенка, і відносно стабільна економічна ситуація у 2014 – 2016 р. було споруджено пам'ятники «Без вини покаранні» у с. Сокільники Львівської області⁴, «Жертвам депортації 1944-1946 рр.» у Тернополі⁵, у Луцьку освячено нижній ярус церкви Холмського чудотворного образу Богоматері⁶, закладено наріжний камінь храму на честь ікони Божої Матері «Холмської» у м. Городок Львівської області⁷, завершено пам'ятник Михайло Вербицькому у Львові⁸ та лемківські церкви святих Кирила та Мефодія у Івано-Франківську⁹ й Вознесіння Господнього у Тернополі¹⁰. Також розпочато збір коштів на будівництво пам'ятника жертвам депортації у Львові, який має бути встановлений до 70-річчя операції «Вісла» у 2017 р¹¹.

¹ Серeda, В. (2008). Місто як lieu de mémoire: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна, випуск 2*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 74-75.

² Хальбвакс, М. (2007). *Соціальні рамки пам'яті*. Москва: Новое издательство, 11.

³ Серeda, В. (2008). Місто як lieu de mémoire: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна, вип. 2*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 75-76.

⁴ Олійник (Бучківська), М. (2015, 13–19 серпня). «Без вини покарані...». *Слово просвіти*, Ч. 32 (824). <<http://slovoprosvity.org/2015/08/27/bez-vini-pokarani/>> (2016, вересень, 06).

⁵ Осадчук, Л. (2014, 25 серпня). У Тернополі з'явився пам'ятник жертвам депортації. *День. Kyiv.ua* <<http://day.kyiv.ua/uk/news/250814-u-ternopoli-zyavivsyia-pamyatnik-zhertvam-deportaciyi>> (2016, вересень, 06)

⁶ У Луцьку освятили нижній храм церкви Холмської ікони. *Волинські новини. Перше інформаційне агентство* <<http://www.volynnews.com/news/society/u-lutsku-osviatyly-nyzhniy-khram-tserkvy-kholmскоу-ікону/>> (2016, вересень, 06).

⁷ Високопреосвященний митрополит Димитрій освятив і заклав наріжний камінь новобудованого храму на честь ікони Божої Матері «Холмська» в м. Городок. *Град Лева*. <<http://gradleva.com/?info=2293>> (2016, September 6).

⁸ Перехрест, О. (2015, 27 грудня). У Львові урочисто відкрили пам'ятник Михайлу Вербицькому. *Новини. Суспільство. Zaxid.net*. <<http://zaxid.net/news>> (2016, вересень, 06).

⁹ Боечко, Ю. (2016, 12 червня). Лемківська церква – храм та пам'ятник. Лемківська сторінка. *Наше слово, 24*. <<http://www.nasze-slowo.pl>> (2016, вересень, 06).

¹⁰ Радь, Т. (2016, 9 червня). У Тернополі освятили лемківську церкву. *Всеукраїнське товариство Лемківщина. Львівська обласна організація*. <<http://lemky.lviv.ua/?p=4789#more-4789>> (2016, вересень, 06).

¹¹ У Львові спорудять пам'ятник жертвам депортації. *Вголос - інформаційне агентство* <http://vgolos.com.ua/news/u_lvovi_sporudyat_pamyatnyk_zhertvam_deportatsii_ukrainsiv_214460.htm>. (2016, вересень, 06).

Можна припустити, що на таку позитивну динаміку під час складної військово-політичної ситуації вплинули не лише роковини переселення, а поява внутрішньо переміщених осіб, які вплинули на суспільне зацікавлення депортаційними акціями 1944-1951 рр.

Для переселенців, які «пустили коріння» в Україні важливим є не лише збереження пам'яті про втрачені терени і депортацію, а й символічне позначення, створення таких місць пам'яті поза межами «малої батьківщини», які демонструють присутність/ активність спільноти, і дають змогу проводити певні комеморативні ритуали (покладання квітів, молебень)¹.

Однак існує певна проблема з класифікацією місць пам'яті, за якими критеріями їх варто групувати, якщо вони розкидані по різних містах та селах, здебільшого Західної України. Тому вважаємо умовно поділити їх за функціональним призначенням: храми, музей, пам'ятники

1990 р. бу створений Комітетом по будівництву лемківської церкви в Музеї народної архітектури та побуту у Львові («Шевченківський гай»). Ініціаторами цього проекту були Іван Красовський, Петро Когут, Дмитро Солинко. Пошуки проекту церкви прототипу здійснював Федір Гоч Новозбудована церква святих Володимира та Ольги (прототип церкви св. Кузьми й Дем'яна в с. Котань колишнього Ясельського повіту) постала у 1992 р. головню завдяки підтримки діаспори США та Канади². Сьогодні церква є важливим осередком лемківської громади, яка проводить богослужіння лемківською говіркою, фестивалі, кермеші. Ще два дерев'яні греко-католицькі лемківських храми. у Івано-Франківську й Тернополі було урочисто посвячено та відкрито у травні-червні 2016 р. Повільнішими темпами відбувалось зведення храмів холмської громади. У Луцьку: в 2009 р. було освячено каплицю, де зберігається копія чудотворної ікони Божої Матері з часточкою оригіналу, який постійно перебуває у Музеї Волинської ікони³, а в 2015 р. – нижній ярус церкви Холмської ікони (в майбутньому українська православний храм Свято-благовіщенської церкви)⁴. Завдяки старанню львівського осередку товариства «Холмщина» та громади міста Городок 19 вересня 2015 р. в Городку освячено наріжний камінь майбутньої церкви Української Православної Церкви Київського Патріархату на честь ікони Божої Матері «Холмської»⁵. Також у Львові на території Регіонального ландшафтного парку «Знесіння» діє церква Холмської ікони Божої Матері Української Автокефальної Православної Церкви, на службу до якої приходять переселенці з Холмщини⁶.

Зазвичай досліджують пам'ятник за такими трьома критеріями (іконографія, епіграфія, та церемоніальна роль), тобто «вивчають пам'ятник як твір монументального мистецтва й архітектури, наявні на ньому написи, а також його використання в ритуалах, святкуваннях, інших масових заходах»⁷. З точки зору монументального мистецтва, такі пам'ятники, які встановлюють переселенці з Польщі, - це стели чи обеліски, які прикрашені релігійними християнськими символами (ангели, хрести). Така специфіка пам'ятників пов'язана з їх символічним та функціональним значенням, адже зазвичай це меморіали, чи меморіальні знаки, які увіковічують трагедію українців, депортованих з Холмщини та Підляшшя, Надсяння та Лемківщини. «Релігійна образність» сприяє включенні скульптури в поминальний ритуал (молебень, панахида), і є проявом сучасного «культу мертвих». Однак, як зауважує німецький історик Райнгард Козеллек, «її не можна вважати по-

¹ Середа, В. (2008). Місто як lieu de mémoire: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна, вип. 2*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 76.

² Красовський, І. (1994). Фундація дослідження Лемківщини у Львові. *Народний лемківський календар 1994*, Ч. 10. Львів: Видавництво «Край», 53-71.

³ У Луцьку освятили новозбудовану каплицю Холмської ікони Божої Матері. *Волинські новини. Перше інформаційне агентство*.

<http://www.volynnews.com/news/archive/u_lutsku_osvyatyly_novozbudovanu_kaplytsyu_kholmskoyi_ikony_bozhoyi_materifoto/> (2016, вересень, 07).

⁴ У Луцьку зводять храм, який об'єднає Волинь та Холмщину. *Волинська єпархія*.

<<http://volyn.church.ua/2015/11/04/u-lucku-zvodyat-hram-yakij-objednaje-volin-i-xolmshhinu/>> (2016, вересень, 07)

⁵ Високопреосвященний митрополит Димитрій освятив і заклав наріжний камінь новобудованого храму на честь ікони Божої Матері «Холмська» в м. Городок. *Град Лева*. <<http://gradleva.com/?info=2293>> (2016, вересень, 07).

⁶ В. Якубич (персональна розмова, березень 18, 2013).

⁷ Гриценко, О. Пам'ять місцевого виробництва: Ватутіне, «наймолодше місто Черкащини». Проект Юрбас: спроба реконструкції. *Україна модерна*. <<http://uamoderna.com/md/hrytsenko-pamyat-misto-vatutine>> (2016, вересень, 07).

справжньому релігійною – то просто експлуатація накопиченого християнською культурою символічного ресурсу»¹.

З ініціативи осередків товариства «Холмщина» пам'ятні знаки були встановлені у 2002 р. у Луцьку² (2012 р. на меморіалі викарбувано українські села Холмщини знищені під час Другої світової війни)³, в 2007 у Рівному⁴, у 2009 р. пам'ятний хрест жертвам терору і депортації українців Холмщини в 1938-1947 роках у с. Тудорковичі Сокальського району Львівщині, що на межі трьох етнічних регіонів – Холмщини, Волині та Галичини⁵.

Ще більше сакральних елементів містять меморіали розташовані у сільській місцевості. Наприклад, у с. Травневе Збаразького району Тернопільської області (збудована у 2012 р.) із зображеннями ікони Покрови Пресвятої Богородиці та Святого Миколая Чудотворця⁶, чи скульптурна композиція, яка уособлює Христа-Спасителя та Матір Божу встановлена до 60-річчя депортації у с. Бучали Городоцького району Львівської області⁷. Ще одним схожим пам'ятником є композиція в образі янгола з піднятими крилами біля церкви Успіння Пресвятої Богородиці у с. Сокільники Львівської області. Ця скульптура з промовистою назвою «Без вини покарані» постала в 70-ті роковини депортації українців із Лемківщини, Надсяння, Любачівщини, Сокальщини, Холмщини, Підляшшя. Із чотирьох сторін підніжжя пам'ятника викарбувані назви територій, а під кожною з них – список сіл⁸.

Щоб зрозуміти як діє минуле втілене у них, які образи вони проєктують у просторі варто звернути увагу і на те як вони вписуються в простір. Можна припустити, що пам'ятники із релігійними мотивами, які нагадують трагічне минуле депортованих українців з Польщі у міському просторі хоча і стають місцем пам'яті, а використовуються для скорботних місць⁹, однак вони не є важливими часово-просторовими маркерами міста, особливо, якщо знаходять не на головних вулицях¹⁰. А помпезні сакральні композиції, які зазвичай встановлені неподалік церкви, як от в с. Сокільниках, з часом сприймаються як органічна частина церковного символічного простору, втрачаючи свою комеморативну роль. На нашу думку, якщо ж спільнота має на меті не лише створити пам'ятник, який слугуватиме не лише місцем для скорботних ритуалів, а й репрезентуватиме минуле для ширшого загалу, то варто відмовитись від надмірної помпезності чи сакралізації. Прикладом такої збалансованої концепції є відкритий 2014 р. у Тернополі пам'ятник: «На чорному гранітному постаменті – двометрове бронзове дерево з обрізаним корінням. У його кроні постаті згорьованих людей, які зібравши пожитки на вози, покидають свої домівки. Уже

¹ Гриценко, О. Пам'ять місцевого виробництва: Ватутіне, «наймолодше місто Черкащини». Проект Юрбас: спроба реконструкції. *Україна модерна*. <<http://uamoderna.com/md/hrytsenko-pamyat-misto-vatutine>> (2016, вересень, 07).

² Гук, Б. (2014, 6 липня) Стара і нова Холмщина. Розмова з Миколою Онуфрійчуком, головою товариства «Холмщина» м. Луцька. *Наше слово*, Ч. 27. <<http://www.nasze-slowo.pl/>> (2016, вересень, 07).

³ У Луцьку назви спалених сіл Холмщини викарбують у камінні. *Волинь POST*. <<http://www.volynpost.com/news/2923-u-lucku-nazvy-spalenyh-sil-holmschyny-vykarbuyut-u-kaminni>> (2016, вересень, 07).

⁴ Одарченко, В. (2007, 9 травня) Пам'ятні знаки волинським чехам та переселеним холмщикам. *Радіо Свобода*. <<http://www.radiosvoboda.org/a/963502.html>> (2016, вересень, 07).

⁵ Сорочук, Л. (2014, 21 серпня). Не забуваймо своїх святинь. Наша мала батьківщина Холмщина. *Голос з-над Бугу*, 67-68. Сокаль, 11.

⁶ Сиско, І. (2012, 30 травня) У Травневому відкрили пам'ятник з нагоди 65-річчя відродження села переселенцями з Польщі. *Народне слово*. <<http://narodne-slovo.te.ua/2012/05/30/u-travnevomu-vidkryly-pamyatnyk-z-nahody-65-richchya-vidrozhennya-sela-pereselentsyamy-z-polschi/>> (2016, вересень, 07).

⁷ Пам'ятник депортованим відкрили у Бучалах Городоцького району. *Новини. Zik*. <http://zik.ua/news/2005/09/05/pamyatnyk_deportovanyh_vidkryly_u_buchalah_gorodotskogo_rayonu_18252> (2016, вересень, 07).

⁸ Олійник (Бучківська), М. (2015, 13–19 серпня). «Без вини покарані...». *Слово просвіти*, Ч. 32 (824). <<http://slovoprosvity.org/2015/08/27/bez-vini-pokarani/>> (2016, вересень, 06).

⁹ Гук, Б. (2014, 6 липня) Стара і нова Холмщина. Розмова з Миколою Онуфрійчуком, головою товариства «Холмщина» м. Луцька. *Наше слово*, Ч. 27 <<http://www.nasze-slowo.pl/>> (2016, вересень, 07).

¹⁰ У Львові спорудять пам'ятник жертвам депортації. *Вголос - інформаційне агентство*. <http://vgolos.com.ua/news/u_lvovi_sporudyat_pamyatnyk_zhertvam_deportatsii_ukraintsiv_214460.htm> (2016, вересень, 06).

позаду їхнє село: храми, цвинтар, будинки. Залишився лише одинокий журавель»¹.

У контексті комеморативних практик важливу роль відіграє музей, який є ретранслятором культурної пам'яті спільноти². В 1994 р. група ентузіастів-лемків, на чолі з отцем Дудою-Квасняком розпочала збір експонатів, а 3 листопада 1996 р. відкрився музей лемківської культури при товаристві «Лемківщина» у м. Монастириськ Тернопільської області. 16 вересня 2011 р. його реорганізовано у Монастириський комунальний музей лемківської культури і побуту, на базі якої створили музейний комплекс «Лемківське село»³. У Львові діє приватний музей лемківської різьби та писанки, який постав завдяки старанням С. Кишака, що збирав витвори народних майстрів⁴. Хоча товариства «Надсяння» та «Холмщина» не мають власних музеїв проте активно творять свої місця пам'яті, використовуючи як символи-маркери діячів, які походять з їх теренів. Наприклад товариство «Холмщина» і його хор беруть активну участь в діяльності державного меморіального музею М. Грушевського у Львові⁵, а товариство «Надсяння» виступило ініціатором спорудження пам'ятнику М. Вербицькому в Львові, який був урочисто відкрито 27 грудня 2015 р.⁶

Дещо активніше маркують урбаністичний простір представники лемківської спільноти. Активісти Львівська обласна організація Всеукраїнського товариства «Лемківщина» та Львівська обласна молодіжна громадська організація «Молода Лемківщина» Б. Сиванич, Т. Радь, О. Куйбіда та С. Федина за підтримки Управління туризму Львівської міської ради у 2013 р. створили мапу та туристичний маршрут «Лемківські місця Львова». Як зазначав один з авторів проекту Т. Радь, основним завданням карти було представлення та популяризація лемківської культури у Львові, де існує чималий осередок вихідців із Лемківщини. Акцент у мапі зроблений на XIX-XX ст. та діячах лемківського походження, що працювали/перебували у Львові. Так, на сторінках згаданої карти знаходимо своєрідний опис архітектурних та скульптурних пам'яток у Львові із «лемківським корінням»: «Серед найвідоміших львівських пам'яток тут Оперний театр, де виступав відомий оперний співак Модест Менцинський, Львівський національний університет ім. І. Франка, де навчалися визначні лемківські діячі, зокрема і Богдан-Ігор Антонич. Пам'ятник Тарасові Шевченку, скульпторами якого є Андрій та Володимир Сухорські, чий рід походить з Лемківщини»⁷. Така ініціатива покликана не лише популяризувати лемківську культуру, а й на символічному рівні продемонструвати історичну тяглість лемківської спільноти, її органічний зв'язок з Україною.

Спільноти переселенців з Холмщини, Надсяння та Лемківщини відчуваючи історичний зв'язок із втраченими теренами та зберігаючи пам'ять про події польсько-українського конфлікту, війни, депортації творять свої місця пам'яті також поза межами своєї малої батьківщини. Стратегія символічного маркування простору у цих спільнотах схожа, і здебільшого базується на створення монументів, які мають нагадувати про трагічні сторінки історії, і слугувати майданчиками для різних форм вшанування цієї пам'яті. При цьому можна зауважити позитивну тенденцію серед спільнот переселенців, які творять такі місця пам'яті, які стосуються не лише травматичних подій, а

¹ Осадчук, Л. (2014, 25 серпня). У Тернополі з'явився пам'ятник жертвам депортації. *День. Kyiv.ua* <<http://day.kyiv.ua/uk/news/250814-u-ternopoli-zyavivysya-pamyatnik-zhertvam-deportaciyi>> (2016, вересень, 06)

² Киридон, А. (2015). Музей як інституція пам'яті. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини, Вип. 16, Ч. 1.* Тернопіль, 195-197.

³ Лемківське село. *Всеукраїнське товариство «Лемківщина».* <<http://lemky.org.ua/kultura/muzei/329-lemkivske-selo>> (2016, вересень, 07).

⁴ У Львові існує унікальний домашній музей лемківської різьби та писанки Новини. *Суспільство. Zaxid.net.* <<http://zaxid.net/news>> (2016, вересень, 07).

⁵ Запрошуємо на святкування 202-річчя від дня народження Тараса Шевченка. *Державний меморіальний музей Михайла Грушевського у Львові.* <<http://dmh.lviv.ua/zaproshujemo-na-svyatkuvannya-202-richchya-vid-dnya-narodzhennya-tarasa-shevchenka.html>> (2016, вересень 7).

Студня, Н. (2016, 12 березня). Шевченківське свято в Музеї Михайла Грушевського у Львові зібрала аншлаг. *Фотографії старого Львова.* <<http://photo-lviv.in.ua/shevchenkivske-svyato-v-muzeji-myhajlahrushevskoho-u-lvovi-zibralo-anshlah/>>

⁶ Середа, В. (2015, червень). Пам'ятнику о. М. Вербицькому у Львові бути!. *Інформаційний бюлетень Об'єднання товариств депортованих українців «Закерзоння», 26.* Львів, 1-2.

Бадяк, В. (2016, липень). Відкриття пам'ятника Вербицькому. *Інформаційний бюлетень Об'єднання товариств депортованих українців «Закерзоння», 27.* Львів, 1-2.

⁷ У місті розробили екскурсійний маршрут «Лемківські місця Львова. Новини. 032.ua. Сайт міста Львова. <<http://www.032.ua/news/362080>> (2016, вересень, 07).

й культури, мистецтва. Такі, наприклад як лемківський музей у м. Монастириськ, чи пам'ятник М. Вербицькому у Львові, що постав завдяки ініціативі товариства «Надсяння». Розміщення пам'ятників, їх близькість до доріг, головних вулиць залежить від рівня впливовості та чисельності спільноти у тих чи інших містах, чи селах.

У гуманітаристиці побутує думка про ризик ще більшого забуття минулого після спорудження пам'ятника, створення копії старовинного предмету, консервації руїн. Адже такі способи увіковічення позбавляють певною мірою обов'язку пам'ятати, створюючи лише копію минулого, яке позбавлене справжнього сенсу¹. Однак у суспільствах, які переживають так звану внутрішню деколонізацію пам'яті символічне маркування простору групами, які були «позбавлені» власного голосу частково свідчить про трансформацію колективного минулого. Творення місць пам'яті депортованих з Польщі у 2014-2016 рр. під впливом складної військово-політичної ситуації в країні. також можна розцінювати ширше як включення їх візії історії/історичної пам'яті до історичного метанаративу.

References:

1. Badiak, V. (2016, lypen). Vidkryttia pamiatnyka Verbyts'komu [Opening of the monument to Verbytskyi]. *Informatsijnyj biuleten Obiednannia tovarystv deportovanykh ukrainsiv «Zakerzonnia»* [Newsletter of Association of deported Ukrainians], 27. Lviv, 1–2. [in Ukrainian].
2. Bauman, Z. (2004). *Hlobalyzatsyia. Posledstvyvia dlia cheloveka y obschestva* [Globalization. The human consequences]. Moscow: Yzdatel'stvo «Ves' Myr», 188. [in Russian].
3. Boiechko, Yu. (2016, 12 chervnia). Lemkivska tserkva – khram ta pamiatnyk. Lemkivska storinka [Lemko church - a temple and monument. Lemko page]. *Nashe slovo* [Our word], 24. <<http://www.nasze-slowo.pl>> (2016, veresen' 6). [in Ukrainian].
4. Buttner, A., Seamon, D. (1980). *The Human Experience of Space and Place*. New York: St. Martins Press. [in English].
5. Vermenych, Ya. (2011). Istorychna rehionalistyka v Ukraini [Historical regionalism in Ukraine]. *Ukrainskyj istorychnyj zhurnal*, 6 [Ukrainian history journal, 6]. Kyiv: «Naukova dumka», 3-21. [in Ukrainian].
6. Vermenych, Ya. (2002). Istorychna rehionalistyka v Ukraini (Zakinchennia) [Historical regionalism in Ukraine (End)]. *Ukrainskyj istorychnyj zhurnal*, 2 [Ukrainian history journal, 2]. Kyiv: «Naukova dumka», 2-26. [in Ukrainian].
7. Vermenych, Ya. (2012). Pohranychchia iak sotsiokulturnyj fenomen: prostоровyj vymir [Borderland as a sociocultural phenomenon: the spatial dimension]. *Rehionalna istoriia Ukrainy. Zbirnyk naukovykh statej, Vyp. 6* /Regional History of Ukraine. Scientific papers Vol. 6]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 67–91. [in Ukrainian].
8. Vermenych, Ya. (2004). Teoretyko-metodolohichni problemy istorychnoi urbanistyky [Theoretical and methodological problems of historical urbanistics]. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*, 3 [Ukrainian history journal, 3]. Kyiv: «Varta», 21-38. [in Ukrainian].
9. Vysokopreosviaschennyj mytropolyt Dymytrij osviatyv i zaklav narizhnyj kamin novobudovanoho khramu na chest ikony Bozhoi Materi «Kholmska» v m. Horodok. *Hrad Leva*. <<http://gradleva.com/?info=2293>> (2016, veresen, 06). [in Ukrainian].
10. V. Yakubych (personal'na rozmova [personal talk], berezen' 18, 2013). [in Ukrainian].
11. Den Boer, P. (2008). Loci memoriae–Lieux de mémoire. Media and Cultural Memory. *An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin, New York, 19–25. [in English].
12. Dzhadt, T. (2011). «Mesta pamiaty» Pera Nora: Chy mesta? Chia pamiat? [Whose places? Whose memory?]. *Ymperyia y natsyia v zerkale ystorycheskoj pamiaty* [Empire and the nation as a mirror of historical memory]. Sbornyk statej [Collection of articles]. Moscow: Novoe yzdatel'stvo, 45-74. [in Russian].
13. Zaprosuemo na sviatkuvannia 202-richchia vid dnia narodzhennia Tarasa Shevchenka [We invite you to celebrate the 202 anniversary of Taras Shevchenko's birthday]. *Derzhavnyj memorialnyj muzej Mykhajla Hrushevskoho u Lvovi* [State Memorial Museum of Mikhail Grushevskogo in Lviv]. <<http://dmh.lviv.ua/zaprosuemo-na-svyatkuvannia-202-richchya-vid-dnya-narodzhennya-tarasa-shevchenka.html>> (2016, veresen, 07). [in Ukrainian].
14. Hrytsenko, O. Pamiat mistsevoho vyrobnytstva: Vatutine, «najmolodshe misto Cherkaschyny» [The memory of local production, Vatutine, “the youngest city of Cherkasy region”]. Proekt Yurbas: sprobа rekonstruktsii. *Ukraina moderna* [Modern Ukraine]. <<http://uamoderna.com/md/hrytsenko-pamyat-misto-vatutine>> (2016, veresen, 07). [in Ukrainian].
15. Huk, B. (2014, 6 lypnia) Stara i nova Kholmschyna. Rozmova z Mykoloiu Onufrijchukom, holovoiu tovarystva «Kholmschyna» m. Lutska [Old and new Kholmschyna. Conversation with Nicholas Onufriychuk, chairman of the

¹ Джадт, Т. (2011). «Места памяти» Пьера Нора: Чьи места? Чья память?. *Империя и нация в зеркале исторической памяти. Сборник статей*. Москва: Новое издательство, 46-47.

- society "Kholmshchyna" in Lutsk]. *Nashe slovo [Our word]*, Ch. 27 <<http://www.nasze-slowo.pl/>> (2016, veresen, 07). [in Ukrainian].
16. Krasovskiy, I. (1994). Fundatsiia doslidzhennia Lemkivshchyny u Lvovi. Narodnyj lemkiivskij kalendar 1994 [Foundation to research Lemkivshchyna in Lviv. Lemko Folk calendar 1994], Ch. 10. Lviv: Vydavnytstvo «Kraj», 53-71. [in Ukrainian].
17. Kyrydon, A. (2015). Muzej iak instytuttsiia pamiaty. [Museums as the memory institutions]. *Ukraina–Yevropa–Svit. Mizhnarodnyj zbirnyk naukovykh prats'. Serii: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny*, Vyp. 16, Ch. 1. [Ukraine–Europe–World. The International Collection of Scientific Works. Series: History, International Relations, Is.16, Part1]. Ternopil, 195–197. [in Ukrainian].
18. Lemkivske selo. Vseukrainske tovarystvo «Lemkivshchyna» [Lemko village. Ukrainian Society "Lemko"] <<http://lemky.org.ua/kultura/muzei/329-lemkivske-selo>> (2016, veresen, 07). [in Ukrainian].
19. Lewicka, M. (2012) *Psychologia miejsca*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe SHOLAR, 638. [in Polish].
20. Nahorna, L. (2007). Fenomen rehionalizmu i natsionalna identychnist v Ukraini: istorychni vytoky [The phenomenon of regionalism and national identity in Ukraine: historical leak]. *Rehional'na istoriia Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statej, Vypusk 1 [Regional History of Ukraine: Collected Articles, Issue 1]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 107–122. [in Ukrainian].
21. Nahorna, L. (2013). *Obraz mista: rehionalni aspekty vitchyznianoï aktualizatsii. Rehionalna istoriia Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statej, Vypusk 7 [The image of the city's regional aspects of national actualization. Regional History of Ukraine: Scientific articles, Issue 7]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 127–146 [in Ukrainian].
22. Norberg-Schulz, C. (1980). *Genius Loci, Towards a Phenomenology of Architecture Rizzoli*. New York. [in English].
23. Oliynyk (Buchkivska), M. (2015, 13–19 serpnia). «Bez vyny pokarani...» ["No fault punished ..."]. *Slovo prosvity, Ch. 32 (824)*. <<http://slovoprosvity.org/2015/08/27/bez-vini-pokarani/>> (2016, veresen, 06). [in Ukrainian].
24. Odarchenko, V. (2007, 9 travnia) Pamiatni znaky volynskym chekham ta pereselenym kholmschakam [Pamiatni znaky volynskym chekham ta pereselenym kholms]. *Radio Svoboda*. <<http://www.radiosvoboda.org/a/963502.html>> (2016, veresen, 07). [in Ukrainian].
25. Osadchuk, L. (2014, 25 cernia). U Ternopoli znavyvsia pamiatnyk zhertvam deportatsii [In Ternopil a monument to the victims of deportation]. *Den [The day]. Kyiv.ua* <<http://day.kyiv.ua/uk/news/250814-u-ternopoli-zyavivsyapamyatnik-zhertvam-deportaciyi>> (2016, veresen, 06). [in Ukrainian].
26. Pamiatnyk deportovanyh vidkryly u Buchalakh Horodotskoho rajonu [Monument to deported opened in Buchalah Horodok district]. *Novyny. Zik*. <http://zik.ua/news/2005/09/05/pamyatnyk_deportovanyh_vidkryly_u_buchalah_gorodotskogo_rayonu_18252> (2016, veresen, 07). [in Ukrainian].
27. Perekhrest, O. (2015, 27 hrudnia). U Lvovi urochysto vidkryly pamiatnyk Mykhajlu Verbytskomu [Lviv inaugurated a monument to Mikhail Verbitsky]. *Novyny. Suspilstvo [News. Society]. Zaxid.net*. <<http://zaxid.net/news>> (2016, veresen' 6). [in Ukrainian].
28. Rad, T. (2016, 9 chervnia). U Ternopoli osviatyly lemkiivsku tserkvu. Vseukrainske tovarystvo Lemkivshchyna [In Ternopil was sanctified Lemko church. Ukrainian Society Lemkivshchyna]. *Lvivska oblasna orhanizatsiia [Lviv organisation]* <<http://lemky.lviv.ua/?p=4789#more-4789>> (2016, veresen, 06). [in Ukrainian].
29. Tuan, Y.F. (2001). *Space and Place: The Perspective of Experience*. London, Minneapolis: University of Minnesota Press. [in English].
30. Sereda, V. (2008). Misto iak lieu de mémoire: spilna chy podilena pamiat'? Pryklad Lvova [City as lieu de mémoire: common or segregated memory? Case of Lviv]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii sotsiologichna, Vypusk 2*. [Visnyk of the Lviv University. Series Sociology]. Lviv: LNU im. I. Franka, 73–99. [in Ukrainian].
31. Sereda, V. (2015, cherven). Pamiatnyku o. M. Verbytskomu u Lvovi buty! [Monument of M. Verbitskyi in Lviv is to be !]. *Informatsijnyj biuletyn Obiednannia tovarystv deportovanykh ukrainsiv «Zakerzonnia» [Newsletter of Association of deported Ukrainians]*, 26. Lviv, 1–2. [in Ukrainian].
32. Sereda, V. (2008). Polityka pamiaty u miskomu prostori: vyroblennia teoretyko-metodolohichnoi skhemy doslidzhennia [Politics of Memory in the urban space: to develop theoretical and methodological research scheme.]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Sotsiologhiia i politychni nauky, Tom 13, Vypusk 5*. [Odesa National University herald. Sociology and Political Science, Volume 13, Issue 5]. Odesa, 214–223. [in Ukrainian].
33. Sysko, I. (2012, 30 travnia) U Travnevomu vidkryly pamiatnyk z nahody 65-richchia vidrozhennia sela pereselentsiamy z Polschi [In May unveiled a monument to mark the 65th anniversary of the revival of rural migrants from Poland]. *Narodne slovo [People's word]*. <<http://narodne-slovo.te.ua/2012/05/30/u-travnevomu-vidkryly-pamyatnyk-z-nahody-65-richchya-vidrozhennya-sela-pereselentsyamy-z-polschi/>> (2016, veresen, 07). [in Ukrainian].
34. Sklokina, I. (2013). Peretvorennia materialnoho prostoru iak chynnyk polityky pamiaty pro natsysts'ku okupatsiiu Kharkivshchyny (1943–1953 rr.). [The Recreation of the Material Environment as a Factor of Memory Policy on Nazi Occupation of Kharkiv Region (1943–1953)]. *Natsionalna ta istorychna pamiat: zbirnyk naukovykh prats [National and Historical Memory: scientific research journal]*, 6. Kyiv, 174–186. [in Ukrainian]
35. Sorochuk, L. (2014, 21 serpnia) Ne zabuvajmo svoikh sviatyn'. *Nasha mala batkivshchyna Kholmshchyna. Holos z-*

- nad Buhu* [Let us not forget their shrines. Our small homeland Kholmshchyna. A voice from the Bug], 67–68. Sokal, 11. [in Ukrainian].
36. Studnia, N. (2016, 12 bereznia). Shevchenkivske sviato v Muzei Mykhajla Hrushevskoho u Lvovi zibrala anshlah. [Shevchenko Museum in celebration of Michael Grushevskogo gathered in Lviv house.] *Fotohrafii staroho Lvova*. [Photos of the old city.] <<http://photo-lviv.in.ua/shevchenkivske-svyato-v-muzeji-myhajla-hrushevskoho-u-lvovi-zibralo-anshlah/>> (2016, veresen, 07). [in Ukrainian].
37. U Lutsku zvodiat khram, iakyj obiednaie Volyn ta Kholmschynu [In Lutsk erect a temple that combines Wolin and Kholmshchyna]. *Volynska ieparkhiia [Volyn eparchy]*. <<http://volyn.church.ua/2015/11/04/u-lucku-zvodyat-xram-yakij-objednaje-volin-i-xolmschynu/>> (2016, veresen, 07). [in Ukrainian].
38. U Luts'ku osviatyly nyzhnij khram tserkvy Kholms'koi ikony. Volyns'ki novyny [In Lutsk a temple consecrated the lower church Chelm icon. Volyn news]. *Pershe informatsijne ahentstvo. [The first news agency]* <<http://www.volynnews.com/news/society/u-lutsku-osviatyly-nyzhnij-khram-tserkvy-kholmskoyi-ikony/>> (2016, veresen, 06).
39. U Lutsku osviatyly novozbudovanu kaplytsiu Kholmskoi ikony Bozhoi Materi. Volyns'ki novyny [In Lutsk dedicated the newly constructed chapel to Chelm Mother of God icon. Volyn news]. *Pershe informatsijne ahentstvo [The first news agency]*. <http://www.volynnews.com/news/archive/u_lutsku_osviatyly_novozbudovanu_kaplytsiu_kholmskoyi_ikony_bozho_yi_materifoto/> (2016, veresen, 07). [in Ukrainian].
40. U Lvovi isnuie unikalnyj domashnij muzej lemktivskoi rizby ta pysanky Novyny. Suspilstvo [In Lviv, there is a unique home museum of Lemko carvings and decorated eggs. News. Society.]. *Zaxid.net*. <<http://zaxid.net/news>> (2016, veresen, 07). [in Ukrainian].
41. U Lvovi sporudiat pamiatnyk zhertvam deportatsii [In Lviv will be erected a monument to the victims of deportation]. *Vholos informatsijne ahentstvo [Aloud News Agency]*. <http://vgolos.com.ua/news/u_lvovi_sporudyat_pamyatnyk_zhertvam_deportatsii_ukraintsiv_214460.htm> (2016, veresen, 06). [in Ukrainian].
42. Khalbvaks, M. (2007). *Sotsyalnye ramky pamiaty* [Social frames of memory] Moscow: Novoe yzdatel'stvo, 348. [in Russian].
43. Chornovol, I. (2015). *Komparatyvni frontyry: svitovyj i vitchyznianyj vymir* [Comparative frontier: international and domestic dimension]. Kyiv: «Krytyka». [in Ukrainian].